

BİBLİYOGRAFYA :

J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 211-216; Zirikli, *el-A' lām*, VIII, 297; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 312-314; Bedevi, *Mevsu'atü'l-müsteşrikün*, s. 148-157; Ebül-Kâsım Şehâb, *Ferheng-i Hâ-verşinâsân*, Tahran, ts., s. 156-157; "La fondation de Goeje", *JRAS* (1909), s. 165-167; Cl. Huart, "Michael de Goeje", *JA*, XIV (1909), s. 192-196; P. K. Kokovtsov, "Mikhail Yan de Gue 1836-1909", *Izvestiya Imperatorskoy Akademii Nauki*, VI/3, St. Petersburg 1909, s. 713-718; A. Kluyver, "Michael-Jan De Goeje", *Journal of the Gypsy Lore Society*, III/1, July 1909, s. 1-4; Fr. de Jong, "Middle Eastern Studies in the Netherlands", *MESA Bulletin*, XX/2 (1986), s. 171-186; "Goeje, Michael Jan de", *EBR.*², V, 329.

DAVUT DURSUN

GOETHE, Johann Wolfgang von

(1749-1832)

İslâmiyet'e

yakınlık duyduğu bilinen
Alman edip ve şairi.

Frankfurt'ta dünyaya geldi. Babası, Frankfurt şehir meclisinde imparatorluk müşaviri olan hukukçu Johann Caspar Goethe, annesi belediye ve mahkeme reisinin kızı Catherina Elisabeth Textor'dur. Goethe kendi ifadesine göre hayat anlayışını babasından, şen tabiatını ve hayal kurma gücünü annesinden tevarüs etmiştir.

Goethe çok iyi bir eğitim gördü ve daha çocukluğunda mülkânelerindeki muhteşem kütüphanede özel hocalardan Grekçe, Latince, İbrânîce, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, tarih, coğrafya, teoloji, tabii ilimler, matematik, resim ve müzik dersleri aldı; ayrıca çeşitli spor dallarında hüner sahibi oldu. O yıllarda annesinin ve büyükannesinin aracılığıyla *Binbir Gece Masalları*'nı tanıyan Goethe'nin çocukluğu, Avrupa'ya, seyahatnâmelerdeki tasvirler ve yapılan çeviriler yoluyla yansıyan büyütlü Şark imajının ilgi gördüğü bir döneme rastlar.

On altı yaşında iken babasının ısrarıyla hukuk öğrenimi görmek için Leipzig'e gitti. Üç yıl sonra rahatsızlanarak geri döndü; ancak 1770'te tahsilini tamamlamak üzere Strassburg Üniversitesi'ne girdi ve ertesi yıl diplomasıyla birlikte avukatlık yetki belgesi aldı. Buradaki öğrenciliği sırasında, aynı şehre gelen ünlü hümanist yazar ve filozof Johann Gottfried Herder ile tanışarak yakın bir dostluk kurdu. Herder, Araplar'ın Kur'an'a sahip olmaları gibi Avrupa'ya hükmeden Almanlar'ın da kendi dillerinde ya-

zılmış klasik bir kitaplarının olması halinde Latince'nin Alman diline asla hükmedemeyeceğini ve bu milletin yolunu şaşırmayacağını belirterek ona ısrarla Kur'an-ı Kerim'i, özellikle George Sale'nin 1734'te neşredilen tercümesini okumasını tavsiye etti (Mommsen, *Goethe und der Islam*, s. 7).

O sırada Fransa'nın idaresi altında bulunan Strassburg'dan hukuk doktoru olarak Frankfurt'a dönen Goethe serbest avukatlık yapmaya başladı. Bu arada haftada iki gün yayımlanan *Frankfurter Gelehrten Anzeige* adlı, ilmî yazıların ağırlık taşıdığı bir dergide Herder, Johann Heinrich Merck ve Johann Georg Schlosser'le birlikte çeşitli makaleler yazdı. Kiliseye hücum etmesinden dolayı bu grupla rahipler arasında şiddetli mücadeleler oldu. Herder'in tavsiyesi üzerine Kur'an'la ilgilenen Goethe, 1772 yılında rahip Friedrich David Megerlin'in Arapça aslından Almanca'ya yaptığı ve İslâmiyet aleyhtarını bir önsözle takdim ettiği Kur'an-ı Kerim tercümesi hakkında *Frankfurter Gelehrten Anzeige*'de yayımlanan bir tenkit yazısı kaleme aldı. Bu makalede, Megerlin'in Kur'an'ı hakkıyla tercüme edemediğini ve kitabın onun yazdıklarıyla kıyaslanamayacak kadar yüce fikirlerle sahip olduğunu belirterek lâıykıyla bir tercümenin ancak şu şekilde yapılabileceğini tahayyül ettiğini açıkladı: "Kur'an'ın şümülünü kavramaya meyyal, çok keskin bir zekâyâ sahip, şair ruhlu bir Alman mütercim, Şark'ın mehtaplı bırakarak seması altında ve ilâhî vahyin geldiği yere kuracağı çadırdaki Kur'an'ı bir peygamberin ruh hali içerisinde okuduktan sonra tercümeyle başlaması en büyük arzumdur" (Mommsen, *Im Islam*, s. 14). Goethe daha sonra, özellikle Ludovico Marraccius'un Arapça'dan Latince'ye yaptığı tercümeden faydalanarak on ayrı sûreden bir "Kur'an özeti" (Koran Auszüge) meydana getirdi. Bu esere aldığı süreler incelendiğinde onun Kur'an-ı Kerim'deki, düşünenlerin Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerini tabiatındaki tecellilerde müşahade edeceklerine ve Hz. Muhammed'in insanlık için yüklendiği görevle temas eden âyetlere özel bir ilgi duyduğu görülür; bilhassa Allah'ın birliği esasının vurgulanması çok dikkat çekicidir. Bu çalışma sırasında ilgisini Hz. Muhammed'in görevi ve şahsı üzerinde yoğunlaştırması onu "Mahomet" adlı büyük bir tiyatro eserinin hazırlığına yöneltti. Taslak halinde kalan bu drama hakkında gerek kendisinin verdiği

bilgilerden, gerekse ölümünden sonra ele geçen bazı müsveddelerden işleme-yi düşündüğü ana temanın tevhid akidesi olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu eser için kaleme aldığı, Hz. Ali ile Hz. Fâtıma arasında karşılıklı terennüm şeklinde geçen bir parça sonradan müstakil bir şiir halinde ve "Mahomets Gesang" (Muhammed'in nağmesi) adıyla *Göttinger Musealmanac* dergisinde yayımlanmıştır (1774). Şiirde, kayalar arasından doğmuş bir nehre benzetilen Hz. Muhammed'in mânevî gücünün kardeşleri olan ırmak ve dereleri de bünyesinde toplayarak okyanusa (Allah'a) ulaşması ifade edilmektedir.

1772 yılının Mayısından Eylülüne kadar Wetzlar'daki devlet istinaf mahkemesinde staj yapan Goethe, burada kendisi gibi hukuk stajı yapan Johann Georg Christian Kestner'le arkadaş oldu. Kestner'in Goethe hakkındaki tesbit ve intibaları şöyledir: "Hakiki bir dehaya, güçlü bir karaktere ve fevkalâde canlı bir tahayyül kudretine sahip; düşünce tarzı asildir. Her türlü baskıdan nefret eder. Belirli esaslar hakkındaki fikirlerini pek az kimseye açar. Kiliseye gitmez, günah çıkartmaz, şaraba batırılmış mukaddes ekmekten yemez. Hristiyan dinine karşı saygı besler, fakat bizim din adamlarımızın tasavvur ettikleri şekilde değil. Gelecekteki bir hayata, daha iyi bir yaşayışa inanır. Hakikat peşinde koşar, çok okumuş, çok bilgi edinmiş, daha çok da tefekkür ve muhakeme etmiştir. Çocukları fazla sever, tertemiz bir seciyesi vardır. Fikir ve düşüncelerini olduğu gibi anlatmaz. Hatta bizzat kendisi de daima mecazen konuştuğu ve hiçbir vakit maksadını gerçek mânasıyla ifade edemediği kanaatinde; fakat bunun yaşlandıkça değişeceğini ve ileride fikirlerini, maksatlarını olduğu gibi açıklayabileceğini ümit etmektedir" (*Goethes Gespräche*, I, 60). Rahatsızlanarak tahsilini yarım bıraktığında kendisine destek olan anne dostu Susanne Katharina von Klettenberg de onun dinsizliğe değil Hristiyanlık dışı fikirlere sapmış olduğunu belirtir. Goethe, Wetzlar'da iken Herder'e yazdığı bir mektubunda şöyle demiştir: "Kur'an'da Mûsâ'nın dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Yâ rabbi, benim dar olan göğsümü genişlet!" (*Goethes Briefe*, I, 132).

1774 yılının son günlerinde Paris'e yaptığı bir seyahat dolayısıyla Frankfurt'tan geçen Weimar Dükü Karl August, Goethe ile tanıştı ve dönüşünde onu Weimar'a davet etti. Bu sıralarda annesinin vesâ-

GOETHE, Johann Wolfgang von

yetinden yeni kurtulmuş olan genç dük, Yedi Yıl Savaşları'ndan (1756-1763) harap, yoksul ve parçalanmış bir halde çıkan ülkesini kalkındırmak için büyük çaba harcıyor ve faydalanabileceği deha sahibi kişileri etrafına toplamaya çalışıyordu. Daveti kabul eden Goethe 7 Kasım 1775'te Weimar'a ulaştı ve 11 Haziran 1776'da hükümet kabinesine dükün özel temsilcisi olarak tayin edildi. 1779'da dükün teklifiyle imparator tarafından asalet unvanı verilerek özel danışmanlığa, 1782'de de maliye bakanlığına getirildi. Goethe genç yaşına rağmen dehası, azmi, üstün yetenekleri, kültür birikimi ve yüksek görevlerde bulunan babası ile büyük babasının yanın da kazandığı tecrübesiyle bu makamlarda fevkalâde başarılı olmuş ve bu küçük ülkenin kalkınmasında büyük rol oynamıştır.

Göreve başlamasından 1785 yazına kadar dükle beraber ikisi Harz taraflarına, biri İsviçre'ye olmak üzere üç seyahat yapan Goethe, özellikle 1779 sonbahar ve kışı boyunca Harz dağlarında dolaşırken tabiatın haşmetinden etkilenerek kâinatın yaratıcısına karşı sevgi dolu bir korku duymaya başlamış ve iç dünyasında meydana gelen inkılabı şiirle ifade etmiştir (*Goethes Werke*, I, 357).

Tabiatın müşahedesi Goethe'yi felsefi ve edebî yönlerden etkilediği kadar tabii ilimlere de yöneltmiş ve onu özellikle organizmalar âleminin temel meselelerine götürmüştü. *Metamorphose der Pflanzen* (1790) ve *Metamorphose der Tiere* adlı eserlerinde, "Bu hayat, bu bitkiler ve hayvanlar nereden gelmiştir ve nereye gidiyor" sorusuna cevap aramıştır. Bu arada Jena Üniversitesi'nde insan

ve hayvan anatomisi başta olmak üzere çeşitli derslere katılmış, ilmî araştırmalar yapmış, hatta bazı keşiflerde bulunmuş ve yaptığı çalışmalarla ilmin ilerlemesine büyük ölçüde hizmet ettiği gibi mukayeseli morfoloji, mukayeseli biyoloji ve paleontoloji ilim dallarının doğmasına yol açmıştır.

Memleket hizmetinde gerek bedenen gerekse ruhen çok yıpranan Goethe, 1786 yılı Eylülünden itibaren on sekiz ay süren bir İtalya seyahatine çıktı. Bu sırada çeşitli notlar aldı, resim çalışmaları yaptı ve şiirler yazdı. İtalya'dan Weimar'a dönünce dük onun üzerinden bütün külfetli işleri aldı ve dükalığındaki mevkiini en yüksek mertebeye çıkardı.

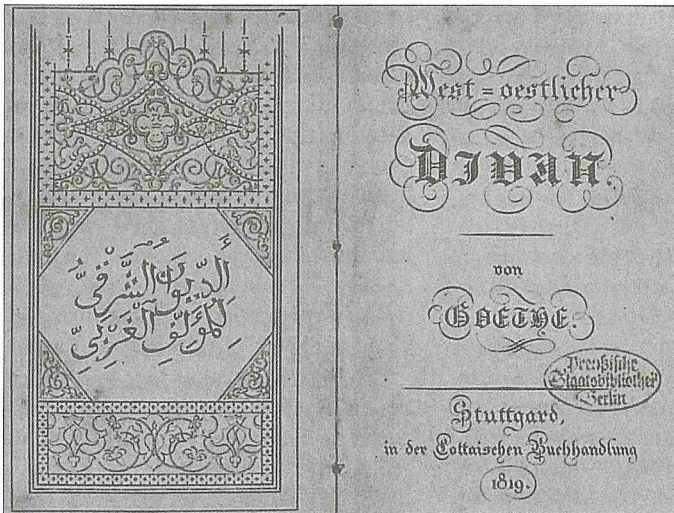
Goethe, 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen olaylar sırasında Fransızlar'ın Avusturya'ya ve dolayısıyla Avusturya'nın müttefiki olan Prusya'ya karşı savaş ilân etmesi üzerine (1792), Prusya ağır süvari alayının başında çarpışmalara katılan Weimar Dükü Karl August'un yanında bulundu. Böylece ihtilâl ocağını yakından görmek, savaşları bizzat yaşamak, kumandan ve diplomatların taktiklerini öğrenmek imkânlarını elde etti. Tehlikelerden korkmaması, her halükârda neşesini kaybetmeden güçlüklerle karşı direnmesi, çok çeşitli alanlarda bilgi ve tecrübe sahibi olması, yardım severliği ve becerikliliği, ona subaylar ve erler arasında büyük saygı ve sevgi gösterilmesini sağlamıştır. Goethe, Napolyon'la Rus Çarı I. Aleksandr arasında cereyan eden Erfurt buluşması sırasında (27 Eylül-14 Ekim 1808) Napolyon'la görüşmüş ve edebiyat ağırlıklı sohbetlerinde söz Voltaire'in *Mahomed* adlı kitabından yaptığı tercümeyle gelince Na-

polyon eserin aslı için, "Bu iyi bir eser değil, dünyaya diz çöktüren bir kişi hakkında o kadar uygunsuz ve yanlış tasvirler yapmak çok yakışıksız ve âdi bir şeydir" demiş, Goethe'yi ise çok takdir etmiştir.

Moskova'ya kadar ilerleyen Fransızlar'a karşı Rusya hücumu geçtiğinde Almanlar'la aynı safta çarpışan Rus ordusu içindeki müslüman subay ve askerler de Batı Avrupa topraklarına, bu arada Weimar'a geldiler. Goethe onlarla şahsî münasebetler kurdu ve evine davet etmeye başladı. Bir dostuna yazdığı 5 Ocak 1814 tarihli mektubunda, Muhammed adının anılmasına dahi müsaade edilmeyen o çağın Avrupa'sında şaşırtıcı bir hadisenin vuku bulduğunu ve Weimar'daki Protestan lisesinin salonunda müslümanların topluca namaz kıldıklarını, kendisinin de Başkırtlar'ın bu namazına iştirak ettiğini yazmaktadır (*Goethes Briefe*, III, 251). Bu ibadet yalnız şairin değil çevredeki birçok insanın üzerinde de büyük bir tesir bırakmış, din-dar hanımlar kütüphanelerden Kur'an istemeye başlamışlardır.

Goethe, 1812-1813 yıllarında Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall tarafından tercüme edilerek yayımlanan *Hâfiz-ı Şîrâzî'nin divanı* okuyunca bu Doğulu meslektaşının hayatına ve şahsiyetine karşı ilgi duydu ve kendisine benzettiği bu şairin divanı gibi bir divan meydana getirmeye karar verdi. Böylece kaleme aldığı *West-oestlicher Divan* onun *Faust*'tan sonraki en önemli eseridir. Bu eserin ortaya çıkmasında *Hâfiz*'in divanının yanı sıra Kur'an ve hadislerden aldığı ilham da büyük rol oynamıştır. Goethe 1816 yılında bu eserini okuyuculara şu cümle ile takdim etmiştir: "Doğu-Batı divanının müellifi kendisinin de bir müslüman olduğu şüphesini reddetmez". Muhammed İkbal, Alman edebiyatındaki "Şark hareketi" cereyanı üzerinde de durduğu *Pe-yâm-ı Meşriq* (*Şarktan Haber*, trc. Ali Nihat Tarlan, Ankara 1956) adlı eserinin önsözüne, "*Şarktan Haber* adlı eserimi bana yazdıran Alman hakîmi Goethe'nin Garplı Şarklı divanı olmuştur" (s. 3) cümlesiyle başlayarak Goethe'nin bu eserinin üzerinde bıraktığı tesiri açıkça ifade etmektedir.

Goethe'nin Kur'an'la ilgili olan bir münasebeti de şöyledir: Weimarlı askerler İspanya seferinden döndüklerinde yanlarında kendisine el yazması bir Kur'an

Johann Wolfgang von Goethe'nin *West-oestlicher Divan* adlı eserinin iç kapak sayfaları (Stuttgart 1819)

sayfası getirmişlerdi. Kur'an'ın 114. sûresi (Nâs) olan bu yazma Goethe'nin eline geçen İslâmî menşeli ilk belge idi. Onu harflerini benzetmek suretiyle tekrar yazdı ve Jena Üniversitesi Şarkiyat profesörü Georg Wilhelm Lorsch'a gönderip tercüme ettirerek mânasını öğrendi.

Kur'an-ı Kerim'in, beşeriyete tebliğ edilmek üzere Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e Kadir gecesinde indirilmeye başlandığını bilen ve bunu kabul eden Goethe yetmiş yaşında iken şöyle söylemiştir: "Kur'an'ın Peygamber'e semadan indirildiği bu mübarek geceyi Goethe niçin saygıyla kutlamanın?" (*Goethes Werke*, II, 206). Kur'an'la aynı kaynaktan çıkan gerçek İncil'e iman eden ve, "Siz benim Hristiyanlık telakkimin ne olduğunu belki bilirsiniz, belki de bilmezsiniz. Günümüzde İsa'nın istediği mânada hristiyan kimdir acaba? Belki de sadece ben; her ne kadar sizler beni dinsiz kabul etseniz de" diyen Goethe (*Goethes Gespräche*, III/2, s. 604, nr. 6546), aşağıdaki şiiriyle de aslını yitirmiş Hristiyanlığın teslîs akîdesini reddetmiş ve İslâmiyet'in tevhid akîdesinde karar kılmıştır: "İsa bütün saflığıyla duyuyor / Kâinatın ilâhı bir tek diyordu / Onu ilâhlaştıran her kişi / En kutlu hislerini yaralıyordu" (*Goethes Werke*, II, 122).

BİBLİYOGRAFYA:

Goethes Werke (ed. Erich Trunz v.dğr.), I-XIV, Hamburg 1948-60; Muhammed İkbâl, *Şarktan Haber* (trc. Ali Nihat Tarlan), Ankara 1956, s. 3; *Goethes Briefe* (ed. Klaus F. Gille v.dğr.), I-IV, Hamburg 1962-67; *Goethes Gespräche* (ed. Wolfgang Herwig), I-V, Zürich 1965-87; K. Mommsen, *Goethe und der Islam*, Stuttgart 1962; a.mlf., *Im Islam leben und sterben wir alle*, Bonn 1982; a.mlf., "Goethe ve İslâm" (trc. Beyza Maksudoğlu), *AÜİFD*, XV (1967), s. 187-212; a.mlf., "Goethe'nin Şark İmajı" (trc. Hakan Çil), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, İstanbul 1990, s. 67-84; İsmail Hikmet Ertaylan, *Goethe, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1964; Bayram Yılmaz, *Goethe ve İslâmiyet*, Konya 1991; A. Bielschowsky, *Goethe, Hayatı ve Eserleri* (trc. Mediha Şerif Önay), I-III, İstanbul 1992; *DTCFD* (Goethe Sayısı), VII/3 (1949); Melahat Özgü, "Goethe ve Hâfız", *AÜİFD*, I/4 (1952), s. 89-103; M. Turhan Özdemir, "Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed", a.e., XVIII (1970), s. 137-140; G.-H. Bousquet, "Goethe et l'Islam", *St.I*, XXXIII (1971), s. 151-164; Acar Sevim, "Goethe ve Arap Dünyası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, İstanbul 1990, s. 203-212.

DİA

GOGO

(bk. GAO).

GOITEIN, Shelomo Dov

(1900-1985)

XX. yüzyılın

tanınmış şarkiyatçılarından biri.

Bavyera'nın Burgkunstadt kasabasında doğdu; hem İslâm hem de Müsevîlik üzerinde uzmanlaşmış bir Alman yahudisidir. Hayatını bu iki dini, özellikle birbirleriyle olan ilişkilerini araştırmaya vakfetti. 1923'te Filistin'e göç ederek 1928'den itibaren Kudüs Hebrew University'de Arap ve İslâm araştırmaları konularında ders vermeye başladı ve daha sonra bu üniversitenin Institute of Asian and African Studies'e başkanlık yaptı. 1957'de profesör olarak davet edildiği Amerika Birleşik Devletleri'nin Pennsylvania Üniversitesi'ne, ardından da buradan Philadelphia Üniversitesi'ne ve Princeton'daki Institute of Advanced Studies'e gitti. Hayatı boyunca birçok ilmi faaliyete katıldı; bu arada İsrail Oriental Society'yi kurup yönetti ve daha sonra da American Oriental Society'ye başkanlık etti.

Goitein'in ilmi çalışmaları geniş bir alanı kapsamaktadır. İbrânice, Arapça, İngilizce ve Almanca yayımlanmış ve ardından diğer dillere çevrilmiş çeşitli kitapları ve pek çok makalesi vardır. En önemli ilgi alanlarından birini Yemen yahudilerinin tarih, lehçe ve âdetleri teşkil eder. Orta Yemen deyimlerini toplayıp şerhleriyle birlikte Almanca olarak *Jemenica* adı altında kitap haline getirmiş (Leipzig 1934), sonra da Hayyim Habuş'un Fransız yahudisi şarkiyatçı Joseph Halevy'nin Yemen seyahatiyle ilgili 1870 tarihli el yazması raporunun İbrânice bir neşrini hazırlamıştır (1939). Bu eseri hazırlarken de Kudüs İbrânî Üniversitesi'nde Belâzûrî'nin *Ensâbü'l-eş-râf*'ının bir bölümünün tahkikli neşrini yapan (Kudüs 1936) bir grup araştırmacıya başkanlık etmiştir. Çeşitli şarkiyat

dergilerinde Ortaçağ'ın ve günümüzün İslâm medeniyeti ve Arapça'sı üzerine kaleme aldığı birçok makalesi çıkmış, daha sonra bunların bazıları *Studies in Islamic History and Institutions* adıyla yeniden yayımlanmıştır (Leiden 1966).

En önemli eseri, Mısır'da ve diğer yerlerde ele geçirilen çeşitli el yazması parçaların oluşturduğu Geniza belgeleri üzerine yaptığı *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World As Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* adındaki beş ciltlik âbidevi çalışmadır (Berkeley-Los Angeles 1967-1988). Genellikle İbrânice ve Arapça olan ve Ortaçağ Akdeniz havzasının kültür ve tarihiyle sosyoekonomik yaşantısı hakkında büyük önem taşıyan bu belgeleri sistematik bir şekilde kopya ederek çözümlemiş, ardından da konu ve şahıs indekslerini hazırlamıştır. Eserde özellikle, daha önce hakkında pek bilgi bulunmayan orta tabakaya ağırlık verilerek XVI. yüzyıla kadarki yahudi, müsülman ve diğer halkların oluşturduğu toplum incelenmektedir. I. ciltte (1967) zanaatkârlar, ticaret, bankacılık, kara ve deniz yolculukları; II. ciltte (1971) Akdeniz havzasındaki yahudilerin cemaat yönetimi yanında komşularıyla ve iktidarla olan ilişkileri; III. ciltte (1978) aile münasebetleri; IV. ciltte (1983) ev hayatı, giyim kuşam, ziynet esyası, yiyecek ve içecekler dahil olmak üzere günlük hayat; V. ciltte de (1988) bir sosyal varlık, bir mümin ve bir ilim adamı olarak fert ele alınmıştır. Ayrıca Geniza belgelerinin bazı seçilmiş metinleri İngilizce'ye tercüme edilerek 1973'te dipnotlarla birlikte *Letters of Medieval Jewish Traders* adıyla yayımlanmıştır (eserlerinin tamamı için bk. Attal, tür. yer.).

Goitein, İsrail'de şarkiyatçılığın kurucu ve geliştiricilerinden biri ve İslâm ülkeleri yahudilerinin hem kültür hem günlük hayatlarıyla ilgili tarihinin öncüsü sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1965, III, 455-457; R. Attal, *A Bibliography of the Writings of Prof. Shelomo Dov Goitein*, Kudüs 1975; a.e.: *Supplement*, Kudüs 1987; A. L. Udovitch, "Shelomo Dov Goitein. 1900-1985", *MESA Bulletin*, XIX/2 (1985), s. 306-309; F. Rosenthal, "Shelomo Dov Goitein (April 3, 1900-February 6, 1985)", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, sy. 53, New York 1986, s. 1-5; a.mlf., "Shelomo Dov Goitein. Burgkunstadt, Oberfranken, 3. IV. 1900-Princeton, New Jersey, 6. II. 1985", *Isl.*, LXIII/2 (1986), s. 189-191.

JACOB M. LANDAU

Shelomo
Dov Goitein